

Сергій Марков, Тарас Фініков Творчий підхід до побудови цілісної системи забезпечення безпеки організацій

Основними ознаками сучасного світу є глобалізація всіх суспільно-політичних та економічних процесів, підвищення ступеню інформаційної пересиченості, невизначеності, некерovanості середовища, наростання кризисних явищ, виникнення мутаційних форм тероризму та нових, неочікуваних загроз та ризиків.

Глобальність, стрімкість та динамізм всіх соціально-економічних процесів, неочікуваність та непередбаченість змін призводять до того, що організації не встигають вчасно змінювати та трансформувати свої структури, стають нездатними адаптуватися до нових зовнішніх та внутрішніх умов, вибудувати ефективні системи нейтралізації негативних впливів та запобігання погрозам і ризикам, які би забезпечували виживання, функціонування та розвиток систем в новому середовищі.

Сьогодні проблема безпеки особистості, суспільства, соціальних систем та організацій набуває нових специфічних рис, особливої гостроти та актуальності, що вимагає побудови якісно своєрідної, ефективної, динамічної системи безпеки, здатної, нейтралізувати неочікувані негативні та деструктивні впливи, передбачити та мінімізувати нові ризики та небезпеки.

В методологічному та теоретичному плані це виражається у переосмисленні поняття й феномену безпеки, наданні йому наскрізного, онтологічного статусу, у розумінні його комплексного, системно-цілісного характеру, у пріоритетному розгляді безпеки як невід'ємної, найважливішої умови і фактору розвитку складних систем. Дана мета конкретизується у завданні створення нової моделі та парадигми безпеки, вихідної концептуальної схеми, певної системи установок, ідей, поглядів і понять, яка б не тільки слугувала б взірцем постановки і рішення дослідницьких проблем, а й послужила б моделлю побудови сучасної, ефективної системи безпеки, активно використовувалася в практиці як система критеріїв при прийнятті рішень в умовах складної, невизначеного середовища.

Безпека є фундаментальною онтологічною категорією, вона тісно пов'язана з усіма рівнями й сторонами людської життєдіяльності і є умовою оптимального функціонування й

прогресивного розвитку різних систем. При цьому, на думку таких авторів, як Г.О. Мінаєв, М.М. Рибалкін, існує тісний, діалектичний взаємозв'язок і взаємозалежність між двома основними функціями буття *розвитком і безпекою* [6, 10].

У наш час, в теорії й практиці безпеки, спостерігається зсув акценту в діалектичній зв'язці "безпека–розвиток" у бік її більше активного полюса. При цьому, інтенсифікація реалізації функції розвитку, є найбільш успішним шляхом посилення захисної, охоронної, стабілізаційної функції безпеки.

Сучасні підходи до безпеки вимагають відходу від розуміння її як діяльності спрямованої тільки на досягнення стану захищеності від зовнішніх і внутрішніх загроз, на досягнення стійкості й стабільності системи. Менше з тим, підкреслюється, що подібні дії можуть перешкоджати розвитку системи й тим самим являти загрозу для її безпеки.

З огляду на онтологічно-наскрізний, культурно-історичний характер поняття безпеки, можна побудувати її гнучку, динамічну модель, яка буде гіпотетично найбільш ефективна в сучасних умовах, які характеризуються динамічністю, складністю й непередбачуваністю проблем.

Нова творча, гіпотетична парадигма безпеки являє собою скоріше цілісну модель, яка відображає якісну нову динамічну, організмичну картину світу, що включає в себе в якості невід'ємної частини самого суб'єкта пізнання та діяльності. При цьому вона розглядається не тільки як взірць розуміння, постановки й вирішення теоретико-прикладних проблем пов'язаних з безпекою, але й як дієва модель прийняття рішень і поведінки, яка може бути послідовно вибудовуватись в струнку систему алгоритмів і нормативних дій, методів та прийомів діяльності, спрямованої на забезпечення безпеки складних соціальних систем.

Відмінними рисами нової, творчої парадигми системи безпеки є:

1. Зміщення акценту із замкнutoї, "гомеостатичної моделі" безпеки, спрямованої на збереження стабільності функціонування системи на "модель розвитку", на інноваційні перетворення зовнішнього та внутрішнього середовища, на творчий розвиток всіх компонентів системи, у тому числі й самої системі безпеки.
2. Пріоритетна спрямованість на запобігання, профілактику можливих погроз та ризиків, на побудову ідеальної системи, яка має потенціал самозбереження та здатна постійно нейтралізувати нові, неочікувані проблеми та деструктивні впливи.
3. Спрямованість на створення моделі "керованої відкритості", відкритої та чутливої до зовнішнього й внутрішнього середовища, здатної гнучко, вчасно й адекватно реагувати на несподівані зміни, оперативного мінімізувати неочікувані негативні та деструктивні впливи.
4. Спрямованість не тільки на використання наявних ресурсів, а скоріше на пошук нових можливостей внутрішнього та зовнішнього середовища, "орієнтація не тільки на те, що є, а на те, що може бути".
5. Цілісне бачення та аналіз змін зовнішнього та внутрішнього середовища. Комплексний, цілісний, системний підхід до безпеки, інтеграція цілей служби безпеки з цілями організації, що забезпечує всебічність, повноту й надійність заходів з досягнення поставлених завдань, а також одержання додаткового синергетичного ефекту викликаного взаємодією й взаємопідсиленням окремих компонентів й видів активності системи.
6. Розуміння служби безпеки не як замкнutoї підсистеми, а як структури спрямованої на безперервну взаємодію й продуктивний діалог з усіма підрозділами організації, а та-

Творчий підхід до побудови цілісної системи забезпечення безпеки організацій

кож з різноманітними, у першу чергу, критично важливими для безпеки, інститутами й структурами зовнішнього середовища.

7. Націленість зусиль на формування нового, цілісного, якісно вищого організаційного утворення – культури безпеки організації, ядром якого є вільно прийнята співробітниками, й, у першу чергу, керівництвом, фундаментальна цінність “безпеки”, а тілом – струнка, усталена система традицій, ритуалів і дій, спрямованих на реалізацію цієї цінності.
8. Інтелектуалізація системи безпеки – пріоритетність інформаційно-інтелектуальних технологій, цілей і критеріїв у роботі служб безпеки, створення інформаційно-аналітичних підрозділів, підрозділів економічної, інформаційної та соціальної безпеки, зростання ролі процедур пошуку, моніторингу та системного аналізу інформації.
9. Гуманізація, психологізація й індивідуалізація процесу забезпечення безпеки. Збільшення ролі соціально-психологічних факторів, пов'язаних з активізацією людських ресурсів і творчого потенціалу співробітників.
10. Розуміння діяльності з забезпечення безпеки як безперервного процесу прийняття продуктивних рішень у невизначеному, постійно мінливому середовищі, як процесу творчого вирішення проблем, як профілактики, попередження й конструктивного розв'язання різнорівневих конфліктів за універсальною моделлю “виграш–виграш”.
11. Конструктивний підхід до проблем, труднощів та конфліктів. Спрямованість на реалізацію універсального механізму “школа на користь”, на трансформацію загроз і ризиків у продуктивні можливості. Усвідомлення того, що негативні впливи на систему, які на її низькому рівні розвитку ідентифікуються як небезпеки й загрози, можуть внаслідок їхньої творчої трансформації перетворюватися у фактори, що сприяють розвитку системи.
12. Спрямованість на створення ефективної освітньої системи підготовки спеціалістів з безпеки, на формування висококваліфікованих спеціалістів нового типу, на їхнє неперервне навчання та самонавчання, на впровадження сучасних освітніх технологій, застосування активних методів навчання: тренінгів, ділових ігор, методу кейсів та конкретних ситуацій.
13. Вдосконалення специфічних структур та функцій системи безпеки шляхом спрямованих досліджень, узагальнень досвіду, виведення закономірностей та механізмів забезпечення безпеки та їх подальшої трансформації у ефективні технології та прийоми.
14. Активне використання в системі забезпечення безпеки організацій новітніх технологій та досягнень науково-технічного прогресу.

У сучасних соціально-економічних відносинах забезпечення безпеки організації є найважливішим завданням кожного керівника, який прагне домогтися стабільного функціонування й успішного розвитку своєї компанії. Безпека організації може бути визначена як стан захищеності її життєво важливих інтересів персоналу, від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує її функціонування й вільний розвиток. Система безпеки підприємства являє собою цілісну, багатокomпонентну систему, що забезпечує всі аспекти життєдіяльності й розвитку організації. У зв'язку із цим організація ефективної системи безпеки можлива тільки при реалізації цілісного, системного комплексного підходу, у якому одне із провідних місць займає інформаційно-психологічний компонент.

Дана модель, дозволяє розглядати службу безпеки організації, не як допоміжну, а як інтегровану в систему стратегічного, інноваційного й креативного менеджменту, як службу яка створює й поєднує свої цілі з успіхом діяльності організації в цілому, з підвищенням ефективності реалізації її оперативних й стратегічних цілей.

В реальній практиці творчий підхід до забезпечення безпеки організацій та менеджменту безпеки, спрямований на оптимізацію функцій управління, пробудження і розвиток творчого потенціалу співробітників, активізацію інноваційної діяльності та створення нових ідей щодо забезпечення безпеки організацій, на прийняття оптимальних управлінських рішень в ситуаціях невизначеності та на продуктивне розв'язання різноманітних реальних проблем та конфліктів. Проблеми творчості та її прояву в управлінні, менеджменті та бізнесі розглядаються в роботах В.І. Кноррінга, К. Ленгдона, Н.П. Петрової, Т. Пітерса, Е. Харгадона, М. Ray, R. Myers, K. Szmidt [3, 4, 7, 8, 11, 15].

Творчий підхід до організації діяльності служби безпеки пронизує та інтегрує всі види управлінської активності та включає в себе як невід'ємні компоненти наступні підходи:

1. Системно-генетичний підхід який з одного боку, полягає у розумінні об'єктів та процесів як складних, багатокомпонентних систем та у врахуванні впливу на організацію всієї сукупності факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, а, з іншого, у врахуванні закономірностей розвитку як самих організацій, так й їх середовища.
2. Ситуаційно-генетичний підхід спрямований на узгодження конкретних прийомів і методів управління з реальними специфічними ситуаціями та вибором найбільш ефективних в даних умовах, й, одночасно, у збереженні домінантної спрямованості на зразкові феномени, вищі цілі та цінності, ідеальні структури та траєкторії.
3. Інноваційний підхід, який розглядає менеджмент безпеки як процес створення, освоєння та використання інновацій, як послідовне перетворення ідей і знань в управлінські технології, методи і прийоми.

Серед найбільш загальних основоположних правил творчого управління безпекою можна виділити:

1. Пріоритетність принципу творчості як наскрізного, якісно вищого виду активності, який забезпечує ефективність всіх видів діяльності, спрямованих на досягнення безпеки організації та дозволяє оперативно нейтралізувати нові, неочікувані деструктивні впливи динамічного та складного зовнішнього середовища.
2. Визнання принципу безпеки організації, як необхідної умови та базового фактору її виживання, ефективного функціонування та розвитку.
3. Орієнтація на зміни, зростання і вдосконалювання всіх структур та видів діяльності організації, й в першу чергу структури й діяльності служби безпеки.
4. Дотримання балансу та координація діяльності служби безпеки зі всіма структурами організації, досягнення ефекту їх синергетичного взаємопідсилення.
5. Цілісність та системність всіх видів діяльності служби безпеки.
6. Відкритість до зовнішнього та внутрішнього середовища, чутливість до погроз та небезпек, передбачення та профілактика можливих негативних впливів.
7. Динамічність, оперативність, гнучкість діяльності, швидке та ефективне реагування на деструктивні впливи, неочікувані проблеми та небезпеки.
8. Орієнтація на пошук і використання всіх можливостей, вміння трансформувати, проблеми, конфлікти та погрози у нові можливості.

Самостійною, розвивальною та мотиваційною стратегією виступає реалізація системи заходів спрямованих на активізацію творчої активності співробітників. До них відноситься ствердження творчості як провідної та самостійної цінності організації, матеріальна нагорода за творчі ідеї, винаходи, інновації, створення гуртків раціоналізаторів, навчання співробітників таким методам активізації творчої активності як мозковий штурм, синектика,

Творчий підхід до побудови цілісної системи забезпечення безпеки організацій

морфологічний аналіз, метод фокальних об'єктів, різні списки контрольних питань, метод асоціацій, аналогії і метафор, майнд-меппінг Т. Бюзена, методи активізації латерального мислення Е. Боно.

При цьому у креативному менеджменті безпеки все більшої ваги набуває така інтегральна функція як координація, яка розуміється як забезпечення пропорційного й безперервного функціонування всієї системи управління шляхом підтримання балансу та взаємоузгодження між різними функціями управління, а також встановлення поточних оптимальних зв'язків між окремими виконавцями.

Важливою наскрізною функцією творчого управління є прийняття управлінських рішень, яке з одного боку розглядається як основний вид активності менеджера, а з іншого, як вибір оптимальної альтернативи, як творчий акт, спрямований на розв'язання проблемної ситуації.

При цьому низка дослідників вважають, що мистецтво управління складається зі здатності керівника приймати нетривіальні рішення в умовах дефіциту інформації й часу, а також знаходити найкращі рішення в умовах недостатньої стабільності, невизначеності складності й непередбачуваності зовнішнього середовища [4].

У практичному плані намічена зміна парадигми безпеки полягає у зростанні інтересу до її психологічної й соціально-психологічної складової, у розробці нових, системних, інноваційних технологій, які пробуджують й посилюють продуктивні ресурси суб'єктів і об'єктів безпеки, у створенні нових гнучких і ефективних методів і прийомів, які протистоять конфронтуючим зовнішнім і внутрішнім інформаційно-психологічним загрозам.

Сутнісно важливою складовою побудови нової творчої моделі безпеки є врахування її ціннісного ядра, культурно-творчого змісту та формування нового, якісно вищого утворення – культури безпеки організації. Творчість є джерело культури, воно наповнює її змістом – новими цінностями, артефактами. З іншого боку, культура виступає як своєрідний змістовний простір, смисловий контекст творчої діяльності. Культура безпеки організації виступає як складова загальної корпоративної культури і являє собою її базовий компонент, який забезпечує самовививання, ефективне функціонування та розвиток організації.

Відсутність самої корпоративної культури, та, зокрема, культури безпеки в організації призводить до погіршення психологічного клімату в колективі, зниження задоволеності роботою й тим самим до зниження рівня лояльності співробітників, зростання плинності кадрів, підвищення імовірності здійснення співробітниками протиправних дій, призводить до росту ризиків, пов'язаних з витоком інформації й завданням збитків фірмі конкурентами, що діють через нелояльних співробітників.

Спрямованість творчої парадигми на гуманізацію, психологізацію та індивідуалізацію діяльності структур, що забезпечують безпеку організації, суттєво підвищує значення такої її складової, як психологічне забезпечення безпеки.

При цьому психологічна складова системи безпеки підприємства виступає як самостійний і, у той же час, наскрізний компонент, що пронизує всі рівні діяльності з забезпечення безпеки, підвищуючи тим самим їхню ефективність і якість.

Психологічне забезпечення безпеки підприємства являє собою реалізацію системи заходів, змістом яких є застосування психологічних методів аналізу, оцінки, прогнозування й психологічного впливу для забезпечення стійкого й успішного розвитку підприємства в умовах інтенсивного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз.

При цьому як окреме поняття виділяється “психологічна безпека”, що розуміється як складова системи безпеки й спрямована на захист персоналу фірми, а також на створення й підтримку сприятливого морально-психологічного клімату на підприємстві.

Важливість психологічного компонента безпеки підкреслюється й тим фактом, що загрози спрямовані проти фірми, в першу чергу впливають на персонал, на співробітника підприємства, який є не тільки “головним резервом”, але й найбільш уразливим елементом будь-якої організації. “У центрі всіх видів і рівнів безпеки – перебуває людина зі своїми інтересами й потребами, найважливішими з яких є інтереси й потреби в безпеці” [6, с. 18].

З функціональної точки зору організація психологічного забезпечення системи безпеки здійснюється по декількох напрямках, які можуть бути реалізовані за допомогою наступних функцій: а) дослідницької (аналітичної й діагностичної), б) організаційно-конструктивної, в) розвивальної (консультативної й навчальної). В контексті пріоритетності завдань реалізації нової, творчої парадигми безпеки особливого значення та ваги набуває третя, розвивальна, навчально-консультативна функція, що спрямована на пробудження та розвиток творчого потенціалу всього персоналу організації, у тому числі й співробітників.

Аналіз змісту даних функцій служби безпеки наводиться в роботах І.А. Бородіна, В. Гаджієва, В. Манойло, А.І. Петренко, Г.К. Копейкіна, Н.А. Лапіної, Є. Конечного [1, 2, 13].

- I. Дослідницька (аналітична й діагностична) функція включає як моніторинг, діагностику, експертизу й аналіз ключових факторів зовнішнього й внутрішнього середовища, проведення низки активних дослідницьких дій, що включають ділову розвідку, так і комплексний аналіз і діагностику персоналу, психологічний моніторинг процесів добору та поточної діяльності персоналу організації, перевірку надійності й лояльності співробітників інтересам компанії, аналіз міжособистісних відносин, соціально-психологічної структури колективу, аналіз і моніторинг системи управління й корпоративної культури, дослідження специфіки системи прийняття рішень, дослідження стилів управління, а також проблем пов'язаних з реалізацією всіх базових функцій управління: планування, організації, керівництва, мотивації, контролю.
- II. Організаційно-конструктивна функція полягає в здійсненні конкретних заходів та дій з організації й побудови реально діючих структур безпеки й реалізується за допомогою наступних завдань: психологічний супровід процесу побудови системної структури безпеки підприємства, розробки стратегії, планування, організації й керівництва службою безпеки, як самостійної організаційної структури, психологічний супровід розробки системи заходів з мінімізації ризиків, пов'язаних із зовнішніми та внутрішніми загрозами, сприяння керівникам різних рівнів у розробці заходів з оптимізації стилю управління діяльністю організації, оптимізації організаційної структури, створення корпоративної культури компанії, у створенні ефективної системи мотивації праці, розробок інструкцій з дій керівників і співробітників у екстремальних і нестандартних ситуаціях, створення рекомендацій із психологічного саморегулювання й підтримки психологічної стійкості персоналу фірми, розробка системи заходів з психологічного забезпечення зовнішніх контактів, вивчення надійності партнерів, заходів з підготовки й проведення переговорів, з виявлення й нейтралізації можливих маніпуляцій і нечесних прийомів з боку конкурентів, здійснення психологічного супроводу переговорів.
- III. Розвивальна (консультативно-навчальна функція) безпосередньо пов'язана з розвитком персоналу й вдосконаленням системи управління.
 1. Консультування керівників всіх рівнів і ланок управління з питань розробки системної структури безпеки; розробки стратегії її безкризового розвитку; психологічної

Творчий підхід до побудови цілісної системи забезпечення безпеки організацій

безпеки персоналу, розробки гнучкої системи мотивації, створення психологічного позитивного клімату та творчої атмосфери в організації, з метою підвищення ступеню лояльності персоналу.

2. Консультування й допомога в запобіганні й ефективному розв'язанні різних видів конфліктів у діяльності організації.
3. Консультування й допомога в підготовці й організації переговорів, збір і аналіз інформації про опонентів, допомога в створенні ефективної команди переговорників, психологічна підготовка учасників переговорів, дослідження й розробка дій по нейтралізації й протидії можливим маніпулятивним впливам.
4. Консультування керівників по їхніх діях у можливих екстремальних ситуаціях техногенного й природного характеру.
5. Консультування й допомога в підтримці психічного здоров'я керівників і співробітників організації. Розуміння перевантажень, стресів співробітників, й, особливо вищої ланки менеджменту, як внутрішніх загроз.
6. Проведення тренінгів з оптимізації системи управління, ефективного прийняття рішень, продуктивного ділового спілкування; ефективного невербального спілкування, творчого вирішення проблем, проведення ефективних переговорів, запобігання й конструктивного розв'язання конфліктів за моделлю "виграш–виграш", психологічної готовності персоналу до дій в екстремальних ситуаціях, протидії маніпулятивним впливам.

Однією з провідних складових реалізації творчого підходу до побудови системи забезпечення безпеки організацій є створення новітньої ефективної освітньої системи підготовки висококваліфікованих, творчих спеціалістів з безпеки, здатних самостійно діяти в ситуаціях невизначеності, приймати оптимальні рішення, ефективно та гуманно розв'язувати різнопланові життєві проблеми, які стають все більш складними та непередбаченими.

Система підготовки менеджерів з безпеки повинна враховувати сучасні тенденції глобалізації та універсалізації системи освіти й бути спрямованою на створення всесвітніх освітніх та інформаційних систем, поширення та поглиблення міжнародних зв'язків між навчальними закладами, реалізацію спільних освітніх проектів та наукових досліджень, синтез та інтеграцію наукових знань та навчальних предметів, створення єдиних циклів фундаментальних дисциплін.

Так, при розробці Галузевого стандарту вищої освіти України з спеціальності "Управління фінансово-економічної безпеки" був використаний зарубіжний досвід підготовки фахівців з спеціальності "Security Management" у США, Німеччині та Англії, а також суттєво збільшена психологічна складова у підготовці спеціалістів з безпеки. Психолого-орієнтовані дисципліни, – на думку керівника колективу розробників стандарту П.Я. Пригунова, – повинні сприяти формуванню професійного мислення фахівця з фінансово-економічної безпеки, спрямовувати його на врахування людського фактору в системі забезпечення безпеки організації [9].

Підготовка творчого спеціаліста з безпеки, професіонала, здатного розв'язувати різнопланові життєві проблеми та конфлікти, здійснювати правильний вибір та приймати відповідальні рішення, генерувати та впроваджувати сміливі та оригінальні ідеї, повинна здійснюватися за допомогою освітньої системи, що базується на реалізації системи таких вихідних принципів: пріоритетність та імперативність творчості, гуманістичність, індивідуалізація та демократичність навчання, діалогічність та проблемність навчання, культурологічний принцип, який спрямований не тільки на оволодіння студентом базовими професійними знаннями, але і найвищими надбаннями загальнолюдської культури, при-

нцип психологізації, валеологічний принцип, пріоритет фундаментальних, інтегрованих та методологічних знань та проактивних методів навчання, прагматичність навчання, яке полягає у наближенні навчання до практики, встановлення тісних зв'язків між теоретичними знаннями та реальним практичним життям, опора на самостійну творчу роботу студентів, широке та ефективне застосування новітніх інформаційних технологій та технічних засобів навчання.

Висновки

Сучасна практика забезпечення безпеки організацій висуває завдання побудови та реалізації нової творчої моделі безпеки, базовими та визначальними принципами якої є творчість, інновації, зростання ролі соціо-культурних і моральних детермінант, а також людського фактора, як найважливішого ресурсу продуктивності й удосконалення діяльності будь-якої організації.

Сучасна модель побудови системи безпеки організації повинна базуватись на діалектичній зв'язці принципів безпеки та творчості. При цьому ствердження принципу безпеки організації, створює необхідні умови та фактори, які забезпечують її виживання, ефективне функціонування та розвиток, а реалізація принципу творчості забезпечує максимальну результативність та ефективність всіх видів діяльності, спрямованих на досягнення безпеки організації.

Модель організації психологічного забезпечення системи безпеки й протидії можливим внутрішнім і зовнішнім загрозам повинна охоплювати всі аспекти успішного функціонування та розвитку організації. З одного боку, за допомогою реалізації дослідницької, аналітично-діагностичної й організаційно-конструктивної функцій вона створює умови для збереження підприємства як цілісної системи й забезпечує його стабільне, ефективне функціонування, а з іншого, за допомогою розвивальної, консультативної й навчальної роботи, активізує людський ресурс, удосконалює міжособистісні й управлінські відносини в організації й тим самим сприяє її розвитку, що і є, відповідно до нової парадигми, найважливішим фактором забезпечення безпеки й навіть умовою самого виживання організації.

Динамізм та складність сучасного розвитку суспільства висувають нові вимоги до побудови системи забезпечення безпеки організацій й відповідно нові принципи підготовки конкурентноздатних, творчих фахівців з безпеки нового типу. Сучасна система підготовки менеджерів з безпеки повинна відповідати викликам часу, враховувати сучасні тенденції розвитку системи освіти, носити творчий характер й бути спрямованою на формування висококваліфікованого спеціаліста з безпеки, професіонала нового типу, здатного ефективно розв'язувати різнопланові життєві проблеми та конфлікти, здійснювати правильний вибір та приймати відповідальні самостійні рішення.

Література

1. Бородин И.А., *Основы психологии корпоративной безопасности*, Москва 2004, с. 160.
2. Копейкин Г.К., Лапина Н.А., *Экономическая безопасность предприятия: обучение персонала, "Защита информации. Конфидент"* 2004, № 3, с. 44–49.

Творчий підхід до побудови цілісної системи забезпечення безпеки організацій

3. Кнорринг В.И., *Теория, практика и искусство управления*, Москва 2001, с. 528.
4. Ленгдон К., *Принятие решений*, Минск 2007, с. 192.
5. Марков С.Л., *Основні фактори психологічного забезпечення економічної безпеки підприємства в контексті її нової парадигми // Соціалізація особистості і суспільні трансформації: механізми взаємовпливу та вияви. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Чернівці, 14–16 травня, Чернівці 2009, с. 465–469.*
6. Минаев Г.А., *Безопасность организации*, Москва 2008, с. 368.
7. Петрова Н.П., *Творческие решения в бизнесе*, Минск 2004, с. 336.
8. Питерс Т., *Представьте себе! Превосходство в бизнесе в эпоху разрушений*, Санкт-Петербург 2007, с. 352.
9. Пригунов П.Я., *Психологічні складові підготовки професіоналів з фінансово-економічної безпеки // Соціалізація особистості і суспільні трансформації: механізми взаємовпливу та вияви. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Чернівці, 14–16 травня, Чернівці 2009, с. 469 –473.*
10. Рыбалкин Н.Н., *Философия безопасности*, Москва 2006, с. 296.
11. Харгадон Э., *Управление инновациями. Опыт ведущих компаний*, Минск 2007, с. 304.
12. Czaja J., *Kultura bezpieczeństwa narodowego*, Kraków 2007, s. 41–63.
13. Konieczny J., *Wprowadzenie do bezpieczeństwa biznesu*, Warszawa 2004, s. 318.
14. Ray M., Myers R., *Creativity in business*, New York 1989, p. 222.
15. Szmidt K., *Pedagogika twórczości*, Gdańsk 2007, s. 423.